

УДК 124.43:37.017.92

Н 40

Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

У статті розкрито сутність поняття “ідеал виховання”, фактори, що впливають на його формування. Розглянуто еволюцію формування виховного ідеалу з часів античності до наших днів. Акцентовано увагу на його загальнолюдській та національній складових, доведено необхідність урахування ментальних рис народу при його формуванні. Вказано на аксіологічний характер вибору виховного ідеалу, оскільки концепція людини, яку бажано втілити в процесі виховної практики, належить до певної системи цінностей.

Ключові слова: *ідеал, виховання, виховний ідеал, цінності.*

Постановка проблеми. Протягом усього розвитку людського суспільства фундаментальним поняттям педагогіки залишалося означення поняття мети виховання. Найчастіше її розуміють, як свідомо визначений результат, який суспільство прагне досягнути через функціонування системи освіти [17, 33], [9, 658]. Безумовно, окреслена мета впливає на розробку педагогічної теорії, а відтак на вибір форм, методів та засобів виховання.

Розглядають три рівні цілей виховання: 1) загальна мета виховання, що вбачається як кінцева і віддалена мета. Підкреслюється її значення і вказується на саму особистість як кінцеву мету виховання; 2) особисті цілі стосуються як загальних прагнень, так і окремих особистісних змінних: знань, поглядів, умінь, навичок тощо; 3) засоби реалізації, що охоплюють конкретні завдання навчання і виховання

стосовно окреслених груп чи аспектів дійсності. Їх реалізація є кінцевою умовою осягнення цілей, тому їх ще називають інструментальними.

У педагогічній науці існують різні класифікації цілей виховання. Так, А. Гурська, оцінюючи актуальний стан виховання і встановлюючи його відмінність від запланованого, виділяє такі групи цілей: 1) креативні, які мають виявляти і формувати нові якості (наприклад, нові погляди чи переконання; 2) оптимізуючі, що мають посилити, зміцнити і поширити вже наявну якість; 3) мінімалізуючі, які мають послабити і обмежити вже наявну якість; 4) корекційні, які мають перевиховати і змінити якусь вже наявну якість чи переконання [17, 34].

Мета виховання знаходить втілення в ідеалі виховання, особистісному взірці, який можна вважати досконалим та гідним для наслідування. Його досягнення є найвищою метою виховання, якому мають підпорядковуватися інші цілі, зміст і методи виховної праці [17, 111].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку виховного ідеалу зробили вітчизняні педагоги Г. Ващенко [2], С. Русова [10], К. Ушинський [13] та ін. У їх працях пріоритетним є виховання підростаючого покоління на засадах національної ідеї, вірності ідеалам народу. “Кожен народ, – писав К. Ушинський, – має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком...” [13, 76]. С. Русова намагалася обґрунтувати виховний ідеал епохи, в яку жила і працювала. Розуміючи, що, хоча педагоги і філософи в минулому ставили до виховання надто великі вимоги, життя не створювало сприятливих умов для їх реалізації. Проте на початку ХХ ст. ситуація, на її думку, змінилася. “...можна бачити, як майже всі наші сучасні педагогічні вимоги давно потроху виставлялися великими філософами і педагогами, але тільки в теперішні часи великих соціальних реформ педагогіка має можливість проводити на практиці принципи трудового соціального виховання з певною увагою до індивідуальності кожної

дитини” [1, арк. 23]. Питання мети виховання авторка також тісно пов’язувала з “визначенням вищих вартостей життя”, вважаючи його цілком філософським та таким, що пов’язує цю науку з педагогікою. “З цим питанням рівночасно виникають і другі: які інтереси та напрямки маємо культивувати в нашої молоді, яке маємо готувати громадянство. І ось таким чином філософічне питання мети й завдання виховання набирає політичного та соціального значення. І ці питання не можна пояснити одними вимогами життя, а лише тими ідеалами, що на той час панують у громадянстві. Але треба не один раз розглянути ці ідеали, перевірити – чи не протирічать вони якимсь справедливим реальним вимогам життя”. Оскільки у кожної людини свої ідеали, своя життєва мета, своє уявлення про добро і зло, мета й завдання виховання повинні мати різнобічний характер [11, 160 – 161].

Наукове обґрунтування сучасного українського виховного ідеалу стало предметом досліджень О. Вишневського, О. Сухомлинської, П. Щербаня та ін. Як зазначив М. Фіцула, ідеал – це уявлення про взірць людської поведінки і стосунки між людьми, що виходять із розуміння мети життя [14, 65]. Очевидно, що він тісно пов’язаний з суспільним життям, власним досвідом вихованця і втілює соціальне замовлення. На його формування впливають одвічні моральні вартості, потреби народу, а також ідейно-політичні прагнення окремих суспільних груп. “Виховний ідеал не формується “сам собою”, не виникає з нічого і не створюється педагогами. Він є складовою духовних прагнень всього народу... Зміст виховного ідеалу ... завжди ґрунтується на певній системі цінностей, якої це суспільство в даний час дотримується і яка визначає діюче в ньому духовне поле” [3, 11 – 12].

Аналіз та узагальнення наукової літератури засвідчує, що, попри всебічне вивчення означеної проблеми, вона залишається актуальною та зумовлює постійне звернення до неї науковців.

Мета статті полягає у розгляді еволюції поняття “виховний ідеал” та його сучасній інтерпретації у вітчизняній педагогіці.

Починаючи від епохи Античності і до сьогодні, говоримо про необхідність формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Проте мусимо визнати, що у різний час та в різні епохи цій “всебічно

і гармонійно розвиненій особистості" мали бути притаманними різні риси та характеристики.

Афінський ідеал виховання – це гармонійно розвинена особистість, яка поєднує фізичну, моральну, розумову досконалість та є добрим громадянином свого полісу. Цей ідеал полягає у гармонійному розвитку усіх здібностей та позитивних рис, таких як поміркованість, мудрість та справедливість. Особа, наділена ними, повинна керуватися ними як в особистому, так і в громадському житті.

Спартанський ідеал втілює у собі такі риси характеру, як готовність до праці, аскези, дисциплінованість, безстрашність і добродійність. Це – психічно сильна та фізично вправна особистість, здатна терпіти біль і труднощі. Вона не повинна проявляти такі почуття, як співчуття і милосердя, натомість повинна тримати в покорі рабів, а відтак бути жорстокою та владною.

Після завоювання греків македонцями ідеал виховання зазнав змін та постав у вигляді відомого сьогодні еллінського – аристократичного ідеалу вільної та шляхетної людини, індивідуаліста, однак готового відповідати на загальні потреби. Це був одночасно космополіт, естет, освічена людина, щоправда, радше в мовному та літературному плані, ніж природничому, а тому швидше дилетант, ніж професіонал. Еллінський ідеал мав значний вплив на процес виховання як у стародавньому світі, так і сьогодні залишається взірцем культурної європейської спадщини.

У II ст. до н.е. землями Греції заволоділи римляни. Сформувався римський ідеал виховання – завойовника, оратора, вождя. Підприємливий і амбітний, мудрий і чесний, що прагнув до багатства, становища і слави серед громадян. Практично вишколений у політичному і судовому ораторстві, добре обізнаний з рільництвом, медициною, технікою, державним і приватним правом. Батько великої родини. Це ідеал благородної та освіченої людини і громадянина, а також людини світу, яка вміє адаптуватися до будь-якої ситуації. У Римі постав також ідеал жінки – морально досконалої, відданої чоловікові і дітям, розумної і освіченої, здатної працювати для загального добра,

патріотки, яка позитивно впливала на моральне і патріотичне виховання дітей.

Падіння Римської імперії стало початком епохи Середньовіччя. Поширення християнства призвело до кризи і занепаду античної культури. Становлення феодальної системи господарювання викликало появу кількох суспільних станів: рицарства, міщанства, селянства і духовенства. Кожен з цих станів витворив свій ідеал виховання, а діти й молодь виховувалися через виконання обов'язків відповідного стану. З середньовічної літератури до нас дійшли звістки про особливості духовного і лицарського ідеалу виховання. Лицар – це особа відважна та сильна. Був зобов'язаний опанувати сім вільних мистецтв: їзду верхи, плавання, метання списа, фехтування, мисливство, гру у шахи, а також вміння складати й співати вірші, які прославляли б васала та даму серця. Одночасно лицар нехтував працею і підданими. У сфері його зацікавлень були турніри, полювання, приятельські стосунки. Не цінував літературу, та й зрештою вміння читати та писати для нього було зовсім необов'язковим. Ідеалом лицаря був такий: Богові – душу, життю – королеві, серце – дамі, собі – земну славу. Ідеалом духівника була особа, непідвладна спокусам і мирським потребам, скромна і покірна, терпляча і водночас добре освічена.

XIII – XIV ст. у Європі знаменується небувалим розвитком культури. Сьогодні цю епоху називаємо Відродженням – поворотом до античного ідеалу освіченої, всебічно розвиненої особистості. Це людина, яка характеризується творчим неспокоєм, відкритістю думок, внутрішньою дисциплінованістю. Є толерантною, активною, відважною, відповідальною, скромною та розумною. Володіє вміннями плавання, кінної їзди і фехтування. Це мудрий і щирий християнин, охоронець віри, а також добрий громадянин, урядник, політичний діяч.

З початком епохи Просвітництва з'являється ідеал досконалої людини – щасливої особи, яка живе в щасливому краї, збудованому на основі приєднання понадіндивідуальних вартостей до системи її вартостей та цілей. Це шляхетна і чесна людина, добрий громадянин, вихований в дусі християнської етики, усвідомлення необхідності

державних реформ і готовності до публічної діяльності. Ідеалом була людина розумна, готова до виконання політичних функцій, обізнана з правом, добрий господар, громадянин, чоловік та батько. Мав шанувати працю, розуміти потреби людей, що належали до інших станів: міщан та селян, та виконувати свої обов'язки щодо них так, щоб усім було добре.

Межі XIX ст. визначилися французькою революцією (1789), яка збурила основи феодального суспільного порядку, а також Першою світовою війною (1914 – 1918), внаслідок якої змінилася політична карта Європи та світу. Межі XX ст. визначила революцій в Росії (1917), результатом якої став великий суспільно-політичний експеримент, спроби втілення в життя комуністичної утопії, а також розпад СРСР (1991). Роки 1789 – 1914, а також 1918 – 1991 були сповнені політичних переломів, які спричинилися до формування нового ідеалу виховання.

В обидвох століттях ідеали виховання включали у себе випадковий вплив традицій, економічно-суспільного розвитку, виховання в родині, а також вартості, пропаговані церквою, державою і суспільно-політичною ідеологією. Відмінність виховних ідеалів виникала з різного суспільного і соціального статусу, визнання і національності, атракційності історичних взірців (лицаря, громадянина, воїна, культурної людини еллінських часів, аскета, жінки, що присвячує себе родині). Постала панорама різноманітних ідеалів, що було спричинено великою кількістю суспільних верств, для яких формулювалися програми навчання і виховання. Однак вирізняють певні типи виховного ідеалу, які мали характер наддержавний і наднаціональний. Їх концепції виникали з політичної філософії (романтичний борець за свободу, робітник, який мріє про визволення свого класу і суспільну перебудову), філософії людини (позитивістський організатор суспільно-економічного життя), почуття приналежності до певної організації (скаути) чи до міжнародної еліти (космополітичні ідеали аристократів). Найзагальніший європейський ідеал можна вивести з поєднання традиційних рис, пов'язаних зі статтю і економічно-політичним становищем даної особи з урахуванням релігії, гуманістичної і педагогічної концепції людини, а також історичних умов. У літературі XIX ст. натрапляємо

також на ідеал купця, робітника, аристократа, політика, вчителя, вченого тощо. Незалежно від визнання, найбільший вплив на виховний ідеал справляла Церква.

У ХХ ст. великий вплив на формування виховного ідеалу мали суспільні організації, політичні партії, а також ідеології соціалізму, комунізму та фашизму. Виразніше у порівнянні з ХІХ ст. зазначалися такі риси, як раціональність, освіченість, толерантність, інтелектуальна, матеріальна і психічна незалежність, відкритість, а також фізична досконалість. З'явилися зміни у виховному ідеалі жінки, який спричинив визволення її від традиційних функцій дружини та матері [1, 112].

Україна тривалий час перебувала у неволі. Протягом усього цього часу кристалізувалися нові освітні потреби, а відтак і різні організаційні форми їх реалізації. Український виховний ідеал у часи неволі формувався крізь призму прагнення до незалежності. У часи надії на збройні повстання ідеалом був повстанець, у часи репресій – витривалий і розумний працівник, який примножує економічний, цивілізаційний і освітній потенціал. Найвище цінувалася і в чоловіках, і в жінках вірність народній справі. У час Другої світової війни ідеалом був насамперед воїн-патріот, захисник вітчизни, який всіма доступними засобами бореться із загарбниками. Після війни офіційний ідеал “будівника комунізму” набував різного вигляду, наприклад, стахановця, раціоналізатора, інтернаціоналіста тощо. Згодом виховний ідеал втілював у собі такі риси, як загальна обізнаність, фаховість, патріотизм.

Сьогодні “світовий соціально-історичний досвід дає можливість визначити головну мету виховання як формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності” [1, 7]. Закон України “Про освіту” деталізує цю мету, вважаючи, що вона полягає у всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, вихованні високих моральних якостей, формуванні громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагаченні на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищенні

освітнього рівня народу, забезпеченні народного господарства кваліфікованими фахівцями [5, 6].

Проте мусимо зазначити, що виховання є глибоко національним процесом. На цьому наголошував К. Ушинський, про це писав Г. Ващенко, на основі цього твердження будувалася діяльність В. Сухомлинського. Так, відомий російський мислитель І. Ільїн писав: люди поєднуються у єдину націю і створюють єдину батьківщину завдяки подібності їх духовного устрою, а цей духовний устрій виробляється поступово, історично з емпіричної даності – внутрішньої, прихованої у самій людині (раса, кров, темперамент, душевні здібності і нездібності), і зовнішньої (природа, клімат, сусіди). Кожен народ, за твердженням філософа, по-своєму вступає у шлюб, народжує, хворіє і помирає; по-своєму байдикує, працює, господарює і відпочиває; по-своєму горює, плаче, сердиться і зневіряється; по-своєму ходить і танцює; по-своєму співає і творить музику; по-своєму говорить, декламує, жартує й ораторствує; по-своєму спостерігає, споглядає і створює живопис; по-своєму досліджує, пізнає, розмірковує і доводить; по-своєму жебракує, боготворить і зустрічає гостей; по-своєму будує будинки і храми; по-своєму молиться і героїствує... Він по-своєму підноситься і по-своєму падає духом, по-своєму організовується. У кожного інше почуття права і справедливості, інший характер, інша дисципліна, інше уявлення про моральний ідеал, інша політична мрія, інший державний інстинкт. У кожного народу інший і особливий національний духовний акт [6, 260].

Кожен народ має свої ментальні риси, свій історичний шлях, живе на певній території та в певних кліматичних умовах. Кожен народ володіє як позитивним, так і негативними рисами. Відтак завдання національного виховання полягатиме у розвитку позитивних характеристик та у подоланні негативних якостей, притаманних тому чи іншому народові.

Якщо ж говоримо про мету сучасного українського виховання, то вона полягає у передачі молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис

громадянина України, які включають в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, культуру та ін. [7, 5].

Для її реалізації перед державою стоїть низка завдань, серед яких: а) виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється; б) збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні; в) виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод; г) формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості тощо [8, 3].

На формування мети виховання впливає багато чинників. Зокрема, І. Зайченко доводить, що загальну спрямованість мети і завдань виховання визначають закономірності фізіологічного дозрівання, психологічний розвиток людей, досягнення філософської і педагогічної думки, рівень загальної культури. Визначальним же фактором він вважає ідеологію та політику держави. На його думку, не існує жодної, навіть найдемократичнішої держави, де мета виховання в школі не спрямовувалася б на зміцнення чинних відносин, була відірвана від політики та ідеології панівного класу. Відтак науковець робить висновок, що мета та виховання визначається потребами суспільства і залежить від способу виробництва, темпів соціального і науково-технічного процесу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства [4, 321].

Проте останнім часом у педагогіці намагаються утвердити ідею незалежності виховання від політики й ідеології. Зокрема, автори "Енциклопедії філософії виховання" вказують, що суспільна ідеологія не є джерелом, а лише філософською, політичною і аксіологічною детермінантою. Таку ж роль вони відводять і релігії, яка доокреслює і надає більшій зобов'язуючій сили даним вартостям [17, 36].

Варто зазначити, що кожного разу процес вибору виховного ідеалу є процесом, якому притаманний аксіологічний характер. Річ у тому, що концепція людини, яку бажано втілити у процесі виховної практики, стосується певної системи вартостей. Тобто виховний ідеал – це сукупність цінностей, до засвоєння яких повинні прагнути суспільство і кожна окрема особистість. Як пише польський педагог В. Ціхонь, психологічні і соціологічні дослідження людини стають для педагогіки недостатніми, якщо не сперті на філософські дослідження людини і вартостей. Перед теорією виховання, яка хоче вкоренити свій виховний ідеал і вказати виховні цілі, які окреслюють універсальну систему виховання, стоїть основне завдання: формулювання аксіологічної концепції людини. Ідея людини в аксіологічному розумінні – або людина в аспекті вартостей, які в ній існують актуально й потенційно і через виховання конструюють її особистість – повинна становити одночасно основу теорії виховання і мету, спертих на неї виховних процесів [16, 162].

Висновки. Отже, ідеал – це взірець для наслідування. Будучи недосяжним, він протиставляється дійсності та втілює образ майбутнього, до якого варто прагнути. Виховний ідеал охоплює комплекс ціннісних орієнтацій та характеристик особистості, до формування яких варто прагнути. Він завжди має національні ознаки, адже на його формування впливають історичні обставини, народна мораль, культура, звичаї, традиції, менталітет конкретного народу. Сучасний ідеал національного виховання втілюється у формулі “Бог і Україна”, поєднуючи абсолютні вічні та національні цінності.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує проблема реалізації виховного ідеалу на різних етапах розвитку України.

Література

І. ЦДАВО України. – Ф. 3889 (Русова Софія Федорівна). – Оп. 1. – Спр. 3. (Рукописи лекцій, промов, бібліографій, 29 серпня 1926 – 1932 рр.). – 100 арк.

1. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навчально-методичний посібник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) / О. Вишневський. – Дрогобич : Видавець Святослав Сурма, 2010. – 160 с.
4. Зайченко І. Педагогіка / І. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
5. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1996. – 21 серпня. – С. 6 – 11.
6. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин ; сост., авт. предисл., отв. ред. О.А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2011. – 1216 с.
7. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня. – С. 5 – 6, 11 – 12.
8. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня. – С. 2 – 4.
9. Педагогіка : Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Мн. : “Современное слово”, 2005. – 720 с.
10. Русова С. Ідейні підвалини школи / С. Русова // Світло. – 1913. – Кн. 5. – С. 33 – 39.
11. Русова С. Дидактика / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 134 – 300.
12. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12 – 18.
13. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори у 2-х т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 43 – 104.
14. Фіцула М. Педагогіка / М. Фіцула. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.
15. Щербань П. Національне спрямування навчально-виховного процесу закладів освіти / П. Щербань // Рідна школа. – 2000. – № 3. – С. 10 – 12.
16. Cichoń W. Wartości – człowiek – wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej. – Kraków : Wydawnictwo UJ, 1996. – 180 s.
17. Encyklopedia filozofii wychowania / pod red. S. Jedynaka i J. Kojkoła. – Bydgoszcz : “Branta”, 2009. – 359 s.

Невмержицкая Елена. Воспитательный идеал: эволюция и современная трактовка. В статье раскрыто сущность понятия “идеал воспитания”, факторы, влияющие на его формирование. Рассмотрено эволюцию формирования воспитательного идеала со времен античности до наших дней. Акцентируется внимание на его общечеловеческой и национальной составляющих, доказана

необходимость учета ментальных черт народа при его формировании. Указано на аксиологический характер выбора воспитательного идеала поскольку концепция человека, которую желательно воплотить в процессе воспитательной практики, относится к определенной системе ценностей.

Ключевые слова: идеал, воспитание, воспитательный идеал, ценности.

Nevmerzhytska Olena. Educational ideal: the evolution and modern interpretation. In the article the essence of the concept of the educational ideal is discovered and factors that make influence on its forming are pointed out. The evolution of its formation from the ancient time till today is considered. Main attention on its universal and national components is given and the necessity of considering every nation's mental features in its formation is proved. The axiological character of the choice of the educational ideal is pointed because the concept of human that is admired in the process of the educational practice is referred to certain system of values.

Key words: ideal upbringing, educational ideal, values.